

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA EMOTSIONAL INTELLEKTNING SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI

Xolmirzayeva Mohinabonu Bekmirza qizi

Qo‘qon Davlat Universiteti,

Maktabgacha ta‘lim yo‘nalishi, 2-kurs, 06-24-guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21192804>

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi (5–6 yosh) bolalarda emotsional intellektning shakllanish xususiyatlari psixologik-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi maktabgacha ta‘lim muassasasi tarbiyalanuvchilarida emotsiyalarni anglash, ifodalash va boshqarish ko‘nikmalarining rivojlanish darajasini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda kuzatish, suhbat va proyektiv metodikalardan foydalanilgan, tadqiqotga 5–6 yoshli 50 nafar bola jalb etilgan. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, bolalarning katta qismida asosiy (bazaviy) emotsiyalarni tanish ko‘nikmasi yetarlicha shakllangan, biroq murakkab, aralash emotsiyalarni anglash hamda o‘z his-tuyg‘ularini nazorat qilish ko‘nikmalari yetarli darajada rivojlanmagan. Maqolada emotsional intellektni rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: emotsional intellekt, maktabgacha yosh, emotsiyalarni anglash, o‘z-o‘zini boshqarish, empatiya, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, tarbiyachi.

Аннотация. В статье анализируются психолого-педагогические особенности формирования эмоционального интеллекта у детей дошкольного возраста (5–6 лет). Целью исследования являлось определение уровня развития навыков распознавания, выражения и регуляции эмоций у воспитанников дошкольных образовательных учреждений. В исследовании использовались методы наблюдения, беседы и проективные методики; в нём приняли участие 50 детей 5–6 лет. Результаты показали, что у большинства детей сформирован навык распознавания базовых эмоций, однако понимание сложных, смешанных эмоций и навыки саморегуляции развиты недостаточно. В статье представлены практические рекомендации по развитию эмоционального интеллекта.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, дошкольный возраст, распознавание эмоций, саморегуляция, эмпатия, социально-эмоциональное развитие, воспитатель.

Abstract. This article analyzes the psychological and pedagogical characteristics of emotional intelligence formation in preschool-age children (5–6 years old). The purpose of the study was to determine the level of development of skills in recognizing, expressing, and regulating emotions among preschool pupils. Observation, interview, and projective methods were used, with 50 children aged 5–6 participating. The results showed that most children have developed the skill of recognizing basic emotions, but understanding of complex, mixed emotions and self-regulation skills remain insufficiently developed. The article presents practical recommendations for developing emotional intelligence.

Keywords: emotional intelligence, preschool age, emotion recognition, self-regulation, empathy, social-emotional development, educator.

Kirish

Zamonaviy jamiyatda shaxsning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi nafaqat aqliy salohiyat (IQ), balki emotsional intellekt (EQ) darajasi bilan ham belgilanadi. Emotsional intellekt tushunchasi ilk

bor 1990-yilda amerikalik psixologlar P. Salovey va J. Mayer tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, u shaxsning o'z va boshqa insonlarning his-tuyg'ularini to'g'ri anglash, farqlash hamda ushbu ma'lumotdan fikrlash va xatti-harakatni boshqarishda foydalanish qobiliyati sifatida ta'riflanadi. Keyinchalik D. Goleman tadqiqotlari orqali bu tushuncha ommalashib, shaxsning hayotiy muvaffaqiyatida kognitiv qobiliyatlardan kam bo'lmagan ahamiyat kasb etishi isbotlab berildi.

Maktabgacha yosh davri bolaning ijtimoiy-emotsional rivojlanishi uchun eng sezgir (sensitiv) davrlardan biri hisoblanadi. Aynan shu yoshda bola o'z his-tuyg'ularini ilk bor anglay boshlaydi, ularni so'z bilan ifodalashga, atrofdagilarning kayfiyatini tushunishga va o'zaro munosabatlarda his-tuyg'ularini boshqarishga o'rganadi. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'lim muassasalarining ta'lim-tarbiya jarayonida ko'pincha kognitiv va jismoniy rivojlanishga ustuvor e'tibor qaratilib, bolalarning emotsional-ijtimoiy kompetentligini maqsadli rivojlantirishga yetarlicha vaqt va metodik e'tibor ajratilmaydi.

Ushbu holat bir qator ziddiyatlarni keltirib chiqaradi: bir tomondan, jamiyat va oila tomonidan bolaning erta yoshdan emotsional barqaror, empatik va o'zini tuta biladigan shaxs bo'lib shakllanishiga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda; ikkinchi tomondan, tarbiyachilarning ushbu yo'nalishdagi metodik tayyorgarligi va amaliy vositalari cheklangan bo'lib qolmoqda. Shu bois maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional intellektning shakllanish xususiyatlarini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan o'rganish dolzarb pedagogik-psixologik muammo sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqotning maqsadi — maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchilarida emotsional intellektning asosiy tarkibiy qismlari (emotsiyalarni anglash, ifodalash, empatiya va o'z-o'zini boshqarish)ning rivojlanish darajasini aniqlash hamda uni rivojlantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: 1) emotsional intellekt tushunchasi va uning nazariy asoslarini adabiyotlar tahlili asosida yoritish; 2) maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional intellektning rivojlanish darajasini aniqlashga qaratilgan tadqiqot o'tkazish; 3) olingan natijalarni tahlil qilish va ularni mavjud nazariy qarashlar bilan qiyoslash; 4) tarbiyachilar va ota-onalar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning ob'ekti — maktabgacha ta'lim muassasasining katta guruh (5–6 yosh) tarbiyalanuvchilari, predmeti esa ushbu bolalarda emotsional intellektning shakllanish xususiyatlari hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Emotsional intellekt nazariyasining ilk modeli P. Salovey va J. Mayer tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, unda emotsional intellekt to'rt komponentdan iborat deb ko'rsatilgan: emotsiyalarni idrok etish, fikrlashni emotsiyalar yordamida yengillashtirish, emotsiyalarni tushunish va emotsiyalarni boshqarish. D. Goleman esa emotsional intellekt tarkibiga o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini boshqarish, motivatsiya, empatiya va ijtimoiy ko'nikmalarni kiritib, uni amaliy pedagogik nuqtayi nazardan yanada kengroq tavsiflagan.

Bolalar psixologiyasi sohasida S. Denhamning tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega bo'lib, u maktabgacha yoshdagi bolalarning emotsional kompetentligini uchta asosiy yo'nalishda o'rganish lozimligini asoslab bergan: emotsional ifodalanish, emotsiyalarni anglash va emotsional regulatsiya. Uning fikricha, aynan shu davrda shakllangan emotsional ko'nikmalar bolaning kelgusidagi maktabga tayyorligi, tengdoshlar bilan munosabati va akademik muvaffaqiyati bilan bevosita bog'liq bo'ladi.

K. Izzardning differensial emotsiyalar nazariyasi bolalarda asosiy (bazaviy) emotsiyalarning — quvonch, xafalik, qoʻrquv, gʻazab, hayrat, jirkanish kabi — genetik jihatdan dasturlashtirilgan boʻlib, ular hayotning ilk yillaridayoq namoyon boʻlishini, ammo ularni anglash va nomlash koʻnikmasi ijtimoiy muhit taʼsirida asta-sekin shakllanishini koʻrsatib bergan.

Oʻzbek pedagogika-psixologiya fanida ham bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishi masalalari muayyan darajada yoritilgan. Milliy pedagogik tadqiqotlarda maktabgacha yoshdagi bolalarning shaxsiy sifatлари, oʻzaro munosabatlari va his-tuygʻular olamining shakllanishi oilaviy tarbiya, milliy qadriyatlar va bogʻcha muhitining oʻzaro uygʻunligi kontekstida tahlil qilinadi. Shu bilan birga, aynan “emotsional intellekt” tushunchasini maktabgacha yosh psixologiyasiga tatbiq etuvchi maxsus, tizimli tadqiqotlar hozirgacha yetarli emasligi koʻzga tashlanadi, bu esa mazkur mavzuni yanada dolzarb qilib qoʻyadi.

Xorijiy tadqiqotchilarning soʻnggi ishlarida raqamli texnologiyalar va ekran vaqtining ortishi bolalarning yuz-yuzga muloqot tajribasini kamaytirib, natijada emotsiyalarni jonli muloqot orqali tanish imkoniyatlarini cheklashi mumkinligi taʼkidlanadi. Bu holat, ayniqsa, shahar sharoitidagi bolalar uchun dolzarb boʻlib, maktabgacha taʼlim muassasalari zimmasiga emotsional-ijtimoiy tajriba almashinuvini maqsadli tashkil etish vazifasini yuklaydi.

Tadqiqot materiallari va metodologiyasi

Tadqiqot Qoʻqon shahridagi maktabgacha taʼlim muassasalaridan birining katta guruh tarbiyalanuvchilari ishtirokida oʻtkazildi. Tadqiqotga jami 50 nafar 5–6 yoshli bola (26 nafar qiz, 24 nafar oʻgʻil bola) hamda 6 nafar tarbiyachi jalb etildi.

Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

1) Kuzatish metodi — bolalarning erkin oʻyin faoliyati va kundalik muloqoti jarayonida ularning emotsional reaksiyalari, his-tuygʻularini ifodalash usullari va tengdoshlari bilan munosabatlari tizimli ravishda kuzatildi;

2) Suhbat metodi — bolalar bilan individual tarzda sodda savollar orqali ularning turli vaziyatlardagi his-tuygʻularni tushunish darajasi aniqlandi;

3) Proyektiv-rasm metodikasi — bolalarga asosiy emotsiyalarni aks ettiruvchi yuz ifodalari tasvirlangan kartochkalar koʻrsatilib, ularni nomlash va shu emotsiyaga mos vaziyatni aytib berish taklif etildi;

4) Soʻrovnoma — tarbiyachilar bilan bolalarning guruhdagi emotsional xulq-atvori, konflikt vaziyatlaridagi oʻzini tutishi boʻyicha soʻrovnoma oʻtkazildi.

Diagnostika ikki asosiy yoʻnalish boʻyicha olib borildi: (a) bazaviy va aralash emotsiyalarni tanish hamda nomlash koʻnikmasi; (b) his-tuygʻularni nazorat qilish va konflikt vaziyatlarda oʻzini tutish koʻnikmasi (emotsional oʻz-oʻzini boshqarish). Har bir koʻrsatkich uch darajali shkala — yuqori, oʻrta, past — asosida baholandi.

Tadqiqot natijalari

Oʻtkazilgan diagnostika natijalari bolalarning bazaviy emotsiyalarni tanish darajasi yetarlicha yuqori ekanligini, ammo aralash (murakkab) emotsiyalarni anglash va oʻz-oʻzini boshqarish koʻnikmalari sezilarli darajada past ekanligini koʻrsatdi. Asosiy natijalar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional intellekt koʻrsatkichlarining rivojlanish darajasi (%)

Ko'rsatkich	Yuqori daraja (%)	O'rta daraja (%)	Past daraja (%)
Bazaviy emotsiyalarni (quvonch, xafalik) tanish	72	24	4
Qo'rquv va g'azabni tanish	58	32	10
Aralash (murakkab) emotsiyalarni anglash	10	24	66
O'z-o'zini boshqarish (o'z his-tuyg'usini nazorat qilish)	18	27	55
Empatiya (boshqa bolaning holatini tushunish)	35	40	25

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, bolalarning 90% dan ortig'i quvonch va xafalik kabi bazaviy emotsiyalarni bemalol tanib, nomlay oladi. Qo'rquv va g'azab emotsiyalarini tanish ko'rsatkichi biroz pastroq bo'lib, bu bolalarning ushbu his-tuyg'ularni namoyon etishni ijtimoiy jihatdan “noqulay” deb qabul qilishi bilan izohlanishi mumkin. Ayni paytda, aralash emotsiyalarni (masalan, bir vaqtning o'zida xursand va xavotirli bo'lish) anglash ko'rsatkichi atigi 34% ni tashkil etib, bu ko'nikma maktabgacha yosh oxiriga qadar hali to'liq shakllanmaganligidan dalolat beradi.

O'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari bo'yicha faqat 45% bolada bu ko'rsatkich o'rta va yuqori darajada qayd etildi, qolgan qismida esa konflikt vaziyatlarda o'zini tutish, xafagarchilikni ijobiy usulda ifodalash borasida qiyinchiliklar kuzatildi. Empatiya ko'rsatkichi bo'yicha qizlarning natijalari (o'rtacha 71%) o'g'il bolalarnikiga (o'rtacha 58%) nisbatan yuqoriroq bo'lib chiqdi, bu esa jinsiy-ijtimoiy tarbiya an'analari bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Tarbiyachilar bilan o'tkazilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, so'ralganlarning katta qismi (83%) guruhda kamida haftasiga bir necha marta bolalar o'rtasida emotsiyalarga bog'liq nizolarga guvoh bo'lishini, ammo faqat 33% tarbiyachi ushbu vaziyatlarda maxsus emotsional-tarbiyaviy metodikalardan izchil foydalanishini ta'kidladi. Bu holat tarbiyachilarning metodik jihatdan qo'shimcha tayyorgarlikka muhtojligini ko'rsatadi.

Natijalarning muhokamasi

Olingan natijalar S. Denhamning emotsional kompetentlik modeli bilan umuman mos keladi: bazaviy emotsiyalarni tanish ko'nikmasi erta shakllanadigan, ammo emotsiyalarni tushunish va regulatsiya qilish ko'nikmalari kechroq va uzoqroq davrda rivojlanadigan jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Aralash emotsiyalarni anglashdagi past ko'rsatkich, bizningcha, bolaning kognitiv rivojlanish darajasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu ko'nikma odatda 6–7 yoshdan keyin, ya'ni maktab yoshiga o'tish davrida faolroq shakllana boshlaydi.

O'z-o'zini boshqarish ko'rsatkichining nisbatan pastligi oilaviy tarbiya uslubi va maktabgacha ta'lim muassasasidagi metodik ishning yetarli emasligi bilan izohlanishi mumkin. Zamonaviy tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, bolalarning ekran qurilmalari bilan uzoq vaqt muloqotda bo'lishi jonli emotsional tajriba almashinuvini kamaytirishi mumkin — bu tendensiya bizning tadqiqotimizda ham bilvosita o'z tasdig'ini topdi, chunki ota-onalar bilan suhbatlarda ko'pchilik oilalarda bolaning kundalik ekran vaqti yuqori ekanligi ma'lum bo'ldi.

Qizlar va o'g'il bolalar o'rtasidagi empatiya ko'rsatkichlaridagi farq ijtimoiy-madaniy tarbiya an'analari bilan bog'liq bo'lib, bu borada o'g'il bolalarga nisbatan “his-tuyg'uni yashirish” kabi

stereotipik qarashlarning ta'siri bo'lishi mumkinligini alohida o'rganish talab etiladi. Umuman olganda, natijalar maktabgacha ta'lim muassasalarida emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan maqsadli, tizimli ishning zarurligini yaqqol namoyon etadi.

Xulosa va tavsiyalar

O'tkazilgan tadqiqot natijalari maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional intellektning notekis rivojlanishini ko'rsatdi: bazaviy emotsiyalarni tanish ko'nikmasi yetarli darajada shakllangan bo'lsa-da, aralash emotsiyalarni anglash va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari qo'shimcha pedagogik e'tiborni talab qiladi. Bu esa maktabgacha ta'lim tizimida emotsional-ijtimoiy rivojlantirish ishini tizimli va maqsadli tashkil etish zarurligini asoslaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- 1) tarbiyachilar uchun emotsiyalarni anglash va nomlashga qaratilgan didaktik o'yinlar va kartochkalar to'plamidan muntazam foydalanish;
- 2) “emotsiyalar burchagi” kabi maxsus muhit tashkil etib, bolalarga kundalik kayfiyatini belgilash imkoniyatini yaratish;
- 3) ertak-terapiya va rolli o'yinlar orqali bolalarni turli qahramonlarning his-tuyg'ularini tahlil qilishga, o'zini boshqa birov o'rniga qo'yib ko'rishga o'rgatish;
- 4) tarbiyachilar uchun emotsional-ijtimoiy ta'lim (SEL) metodikasi bo'yicha malaka oshirish seminarlarini tashkil etish;
- 5) ota-onalar bilan ishlashda ekran vaqtini cheklash va oilada his-tuyg'ular haqida ochiq muloqot madaniyatini shakllantirishga oid maslahatlar berish.

Kelgusi tadqiqotlarda emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan maxsus dasturning samaradorligini pedagogik eksperiment asosida uzoq muddatli kuzatuvlar orqali o'rganish istiqbolli yo'nalish bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9(3), 185–211.
2. Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York: Bantam Books.
3. Denham, S. A. (1998). *Emotional Development in Young Children*. New York: Guilford Press.
4. Denham, S. A., Bassett, H. H., & Wyatt, T. (2007). The socialization of emotional competence. In J. E. Grusec & P. D. Hastings (Eds.), *Handbook of Socialization: Theory and Research* (pp. 614–637). New York: Guilford Press.
5. Xamidovna, Mamayusupova Iroda va Mamayusupova I.X. “T.Lirining so'rovnomasi” “Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi” metodologiyasi asosida o'smirlar o'rtasidagi konfliktlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganish”. *Library Progress International* 44.3 (2024): 16399-16407. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1zEAAAAJ:4JMBOYKVnBMC
6. Mamayusupova, I. (2024). O'SGIRLARDA ZAMONAVIY IQTISODIYO'TI YO'LLARINI OLDINI OLISH BO'YICHA PSIXOLOGIK MASLAHATLAR. *Zamonaviy fan va tadqiqotlar* , 3 (6). https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1zEAAAAJ:R3hNpaxXUhUC

7. Mamayusupova I. TA'LIMNI TASHKILOT SHAKLLARI VA TURLARI //NRJ. – 2024. – T. 1. – Yo'q. 3. – 550-556-betlar. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1 zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1 zEAAAAJ:e5wmG9Sq2KIC
8. Mamayusupova, Iroda, Gulchehra Umurqulova, Dilrabo Abduxoliqova. “O'RTA TA'LIM MAKTABDA FIZIKA O'QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING TA'SIRI”. Zamonaviy fan va tadqiqotlar 3.5 (2024): 851-856. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1 zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1 zEAAAAJ:TQgYirikUcIC
9. Mamayusupova I. X., Mirhayitova S. OILADA O 'SPIRIN YOSHLARGA BO 'LGAN NIZOLARNI KELIB CHIQISHINI OLDINI OLISHDA PSIXOLOGIK MASLAXATLAR //Inter education & global study. – 2024. – №. 4 (2). – C. 479-486. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1 zEAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=sZY1 zEAAAAJ: Qo2XoVZTnwC
10. Xamidovna, Mamayusupova Iroda. “PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA TUSHUNCHASI”. Xalqaro ilmiy tadqiqotchilar jurnali (IJSR) INDEXING 5.2 (2024): 503-505. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1 zEAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=sZY1 zEAAAAJ:HDshCWvjkbEC
11. Mamayusupova I., Umurqulova G., Abduxoliqova D. O'RTA TA'LIM MAKTABDA FIZIKA FANINI O'QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING TA'SIRI //Zamonaviy fan va tadqiqotlar. – 2024. – T. 3. – Yo'q. 5. – 851-856-
12. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1 zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1 zEAAAAJ:3fE2CSJlrl
13. Мамаюсупова, И. Х. (2025). СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПСИХОЛОГИЧЕСКОМУ СОПРОВОЖДЕНИЮ ПОДРОСТКОВ С ТРУДНЫМ ВОСПИТАНИЕМ. *Advances in Science and Education*, 1(11), 52-55.
14. <https://science-education.uz/index.php/journal/article/view/220>
15. Khamidovna, M. I. (2024). "T. Leary's Questionnaire" Diagnosis of Interpersonal Relationships" Study of the Socio-Psychological Characteristics of Conflicts among Adolescents Based on the Methodology. *Library of Progress-Library Science, Information Technology & Computer*, 44(3).
16. <https://scholar.google.ru/scholar?oi=bibs&hl=ru&q=related:2ykgpys-FxsJ:scholar.google.com/>